

ДИАНА БЛАГОЕВА

ОЦЕНЪЧНО СЪДЪРЖАНИЕ В НОВАТА БЪЛГАРСКА ЛЕКSIKA

Diana Blagoeva

EVALUATIVE CONTENT OF THE NEW WORDS IN BULGARIAN

The paper deals with the evaluative neologisms (new lexical and phraseological units and new meanings of existing words) in Bulgarian which express different social stereotypes and attitudes towards some actual social and political phenomena (such as corruption, anti-social behavior, criminality etc.). The basic focus falls on the nominative units which are related to negative evaluation.

Появата на нови лексикални единици е обусловена както от комуникативно-когнитивни фактори (необходимост от концептуализиране и езиково отразяване на протекли промени в социокултурната среда), така и (в редица случаи) от прагматични основания (например намерение да се изрази определено отношение към означаваните явления от действителността). Както посочва руската изследователка Л. Ю. Касянова: „Възникването на неологизмите се възприема като антропоцентрично ориентиран механизъм, който има специално предназначение: да обслужва и изразява комуникативно-прагматичните намерения на носителите на езика – номинативни, експресивни, образно-оценъчни.“ (Касянова 2007: 36).

Необходимостта от изследване на новата лексика в когнитивен и прагматичен план води до обособяването на ново направление в неологията, определено от цитираната по-горе руска авторка като „прагманеология“ (Касянова 2007). Разработките в тази перспективна област все още са доста малко на брой. В българското езикознание на когнитивните и експресивно-оценъчните особености на възникналите през последните две десетилетия неологизми обръща внимание в поредица статии Е. Пернишка (Пернишка 2005, 2006, 2010 и др.), която подчертава, че изучаването на новите думи и значения може да даде „интересни данни за връзката на езика с нашето време и за оценката на новите явления, отношения, лица, качества, изразена при назоваването им [...], тъй като при означението явлението много често едновременно се оценява“ (Пернишка 2006).

Тук ще бъдат разгледани някои особености на новата българска лексика (от края на ХХ и началото на ХХI в.) от гледище на нейното оценъчно съдържание. Целта е да се установи характерът на изразяваната оценъчност и основните средства за нейната езикова реализация.

Въпреки натрупания вече немалък брой изследвания в областта на лингвоаксиологията (може да се посочат трудовете на автори като А. Вежбицка, Н. Д. Арутюнова, Т. И. Вендина, Е. М. Волф и др.) оценъчността като сложна езикова категория все още не е достатъчно добре проучена и редица нейни аспекти продължават да бъдат дискуссионни. За целите на представяното изследване се приема схващането, че оценъчността (определяна още като емотивност) е категория, която се реализира на различни равнища от езиковата система, като нейната същност се свежда до изразяване на разнообразни по характер оценъчни значения (Волф 2009). Разглежданата лингвоаксиологична категория е в тясна връзка с категориите емоционалност, експресивност, конотация, както и с възприетото от логиката понятие оценка, съдържащо няколко компонента: субект, обект, основание и характер на

* Изследването е проведено с финансовата подкрепа на фонд „Научни изследвания“, договор № ДТК 02-52/2009.

оценката (Ивин 1970, Волф 1986, Волф 2009, Шаховски 1994 и др.). Даването на оценка предполага ориентация към някаква норма (представена в определена оценъчна скала) и към утвърдени в социума оценъчни стереотипи, които отразяват представата за това, какво е добро или лошо (Волф 1986). Това е сложна познавателна процедура, при която се борави с различен тип знания: за съответния обект, за ценностите на субекта, за установените в обществото оценъчни стереотипи, като при това във взаимодействие влизат емоционалната, когнитивната и аксиологичната дейност на човека (Волф 2009, Вендина 1997, Арутюнова 1988). Оценка е универсално по своята същност явление, но начинът за нейната езикова реализация е вътрешноезиково специфичен. Според Е. М. Волф това се обяснява с факта, че оценката „се отнася към интенционалния аспект на езика, където пречупването на картината на света в съзнанието на говорещия се усложнява от цял ред фактори“ (Волф 2009: 9).

Макар че оценъчността се реализира на различни езикови равнища, най-разнообразно и ярко е нейното проявление на лексикалното равнище, към което е насочено вниманието и в настоящото изследване. Приемаме, че оценъчността може да бъде част от сигнификативния и/или конотативния компонент на лексикалното значение. В първия случай оценъчните семи отразяват признаци на денотирания обект (срв. антонимните двойки прилагателни *добър – лош*, *умен – глупав*), а във втория са свързани с изразявано отношение на номинатора към означавания обект (срв. образуванията с умалителни или увеличителни суфикси, например *ръчичка*, *ръчище* по отношение на *ръка*).

В научната литература (например в трудовете на Н. Д. Арутюнова, В. Н. Телия, Ю. П. Солодуб, В. И. Шаховски и др.) обикновено се различават два типа оценъчност: емоционална (или вътрешна, т.е. отразяваща емоционалните нагласи на субекта) и рационална (или външна, т.е. ориентирана към когнитивната сфера на субекта). Това деление е до голяма степен условно, тъй като емоционалната и рационалната дейност при оценяването протичат във взаимодействие. Отчитайки тази условност, при класификацията на новата българска оценъчна лексика ще приложим посочената двудялба в модифициран вид и с уговорката, че между обособените два типа неологизми не може да се прокара строга граница.

1. Неологизми с емоционално-оценъчна семантика

Нови думи с преобладаваща емоционално-оценъчна семантика се откриват най-вече в разговорната реч и жаргоните. При това емотивността се съчетава с широк спектър от негативни емоционални отсенки: ироничност, пренебрежителност, неодобрителност и пр.

С отрицателна оценъчност и иронично-пренебрежителна или неодобрителна конотация се характеризират например цял ред нови названия за лица с разговорен характер като лексикалните неологизми *силиконка*, *перхидролка*, *депресар*, *халтураджия*, *спагетаджия* ‘италианец’, *наколенкаджия* ‘угодник, подмазвач’, *автоджигит* и *автоталибан* ‘шофьор, който кара пиян или с превишена скорост’; неосемантизмите *подводничар* ‘врзкар’, *чернодрешко* ‘футболен съдия’, *бакишии* ‘таксиметров шофьор’, *наколенка* ‘угодник, подмазвач’, *слушалка* ‘доносник, агент’ и пр.

С иронично-пренебрежителна отсянка се отличават и редица други разговорни неологизми като: *сапунка* и *сапуниада* ‘дълъг телевизионен сериал със заплетен мелодраматичен сюжет’, *тутурутка* ‘мобилен телефон’, *световнонеизвестен*. Ред нови фразеологични съчетания също изразяват иронично-пренебрежително или неодобрително отношение: *меки китки* и *ляво братство* ‘хомосексуалисти’, *сапунена опера* ‘дълъг телевизионен сериал със заплетен мелодраматичен сюжет’, *звездна болест* ‘звездомания’, *въртя геврека* ‘работя като професионален шофьор’, *слагам*

наколенки ‘угоднича, подмазвам се’, *минавам на левия тротоар (на левия бряг)* ‘ставам хомосексуалист’.

Характерни за младежкия жаргон са ироничните названия за лица *скучнияга, скромнияга, сдуханяк*, както и цяла серия неодобрителни новообразувания със значение ‘наркоман’: *дрогер, дрогар, друсар, стафар, джънки* (от английски). Много богат на емоционално-оценъчни номинации е компютърният жаргон. Ще приведем само няколко примера за лексеми, изразяващи пренебрежителни или подигравателни конотации: названия за лица – *модераст* ‘модератор’, *програмистковец* ‘програмист’, *клонингъор* ‘програмист, който създава програми, копиращи други програми’, *ламер* (от английското *lamer*) и *ламя* ‘неопитен потребител’; други (конотиращи неодобрителност) новообразувания – *маймуница, олигофреница, шльокавица* ‘комбинация от латински букви и арабски цифри, с които се заместват кирилските букви при писмена комуникация в интернет’.

2. Неологизми със социално-оценъчна семантика

Типът аксиологично съдържание, определяно в научната литература като рационална оценъчност, се основава върху традиционни нравствени ценности или социални ценностни ориентири. За съвременната неология е характерна преди всичко социалната оценъчност (Пернишка 2006), наричана от различни автори още идеологическа, социално-идеологическа, политическа. Тя отразява оценъчни стереотипи, утвърдени в езиковото съзнание на социума или на определени обществени кръгове въз основа на характерната за тях ценностна йерархия, идеология и мироглед.

В новата българска лексика преобладават номинациите, изразяващи отрицателна социална оценка, като най-многоброен е кръгът от названия за лица (Пернишка 2005, Пернишка 2006, Пернишка 2010). Обособяват се групи оценъчни неологизми, означаващи съответно:

2.1.1. Членове или симпатизанти на политически партии и движения, привърженици на определен политически режим, на дадени политически и обществени дейци и пр. (назовавани от гледище на техните идеологически противници). Тук се отнасят нови думи с подчертано неодобрителна конотация като *комуняга* и *комуноид* ‘комунист’, *тоталитарист, живковист, неоживковист*; маркирани с пренебрежителност новообразувания като *царист, атакаджия*; иронични номинации като *столетници* ‘членовете на БСП’, *червени бабички*. Ироничен или пренебрежителен оттенък носят и следните неологизми, означаващи политически дейци, членове на партийни фракции, отстранени партийни членове и под.: *клиновед, люспа, син кинжал, сини люспи, сини мравки*. С неодобрителна конотация се отличават единиците *политически бояджия* и *политически номад* ‘лице, което често сменя партийната си принадлежност’, *политически труп* ‘деец без особено политическо влияние’. Особено експресивен е okazaionalизмът *властитутка*, изразяващ подчертана неодобрителност.

2.1.2. Лица, свързани с престъпна и антисоциална дейност. Като примери може да се посочат неосемантизмите с неодобрителна конотация *борец, мутра, дебел врат, бухалка* ‘член на престъпна групировка, който действа чрез силови методи’, *перач (на пари), фараон* ‘организатор на финансова пирамида’; словообразователните неологизми *мутрафон, дебеловратец, бухалкаджия, авторекетъор, автоджамбазин* ‘крадец на автомобили’, *наркобарон, наркокрал, мултак, мултигрупаджия, сикаджия, висаджия*; ироничните названия *дедесар* и *фактурист* ‘човек, който продава фалшиви фактури’.

2.1.3. Лица, забогатели бързо, обикн. по незаконен начин или в резултат от реституция. Тук се отнасят ироничните новообразувания *новомиллионер, новобизнесмен*; неодобрителните названия *олигарх* ‘представител на едрия бизнес със силно влияние

върху политическата власт', *олигархиня, олигархка, кредитен милионер, червен барон*; подигравателното *реститутка* (употребявано по отношение на лица мъже).

2.1.4. Лица, занимаващи се с обществено неприемливи дейности като например корупция и използване на служебното положение за лично облагодетелстване (*корупционер, клиентелист, братовчед* 'човек, който използва позициите или връзките си в определени политически кръгове за лично облагодетелстване', *назначенец*); проституция (оформя се цяла серия иронично-пренебрежителни названия със значение 'проститутка': *сексслужителка, секструженичка, магистраладжийка, магистралка, професионалистка, пеперудка, труженичка, магистрална фея, жрица на любовта*) и др.

2.1.5. Лица, принадлежали към структурите на бившите служби за сигурност: срв. словообразователните неологизми с неодобрителна конотация *шестак, ченгесар, кагебеец*.

2.2. Друга денотативна област, в която активно се пораждаат нови номинации със социално-оценъчно значение (маркирани с подчертана неодобрителност), обхваща различни по характер негативни явления, проявяващи се в съвременното общество или в политическия живот: *клиентелизъм, олигарщина* 'силно влияние на представителите на едрия бизнес върху политическата власт', *братовчедщина* 'използване на позиции или връзки в определени политически кръгове за лично облагодетелстване', *бананизация* 'придобиване на характер и статут на бананова република', *мутризация, ремутризация, мафиотизация, макдоналдизация* 'експанзия на американската масова култура и американския стил на живот', *чалгализация, лобистокрация, бандитокрация* и др. Тук се отнасят и ироничните метафори *отлюствам* 'отстранявам инакомислещи членове от политическа партия и др.', *пребоядисвам се* 'сменям политическата си принадлежност'. С подчертана експресивност се отличава фразеологизмът *преяждам с власт* 'получавам твърде много власт и използвам това за собствено облагодетелстване', изразяващ силна неодобрителност.

Представените групи неологизми не изчерпват цялата съвкупност от нова лексика със социално-оценъчно съдържание, но дават представа за основните денотативни сфери в нея, както и за активността на пораждането на емотивни номинации.

Както беше посочено, социалната оценка зависи от идеологически, мирогледни и ценностни стереотипи и норми, които не може да бъдат единни за целия социум поради неговата политическа и идеологическа разнородност. На това обръща внимание Е. Пернишка: „Идеологически оценъчните имена [...] не могат да бъдат общи за субектите и обектите на отрицателната оценка. Създателите на имената очевидно изключват себе си от категорията на тези, които иронизират и отричат. [...] Очевидно при такива случаи става въпрос за формиране на отделни „моделни на света“, съобразени с виждането за добро и зло на различни хора“ (Пернишка 2006).

Отбелязаното обстоятелство, както и променливият характер на ценностните и идеологическите стереотипи, обуславят възможността в един и същ езиков знак в някои случаи да се съвместяват противоположни социално-оценъчни значения². Това явление се определя като „амбивалентна емотивност“ (по термина на В. И. Шаховски). Като пример може да се приведе словообразователният неологизъм *седесар* 'член на СДС'. За езиковото съзнание на идеологическите противници на партията СДС тази нова дума е натоварена с пренебрежителна отсянка (нейната емотивност „се унаследява“ и от многобройните производни като пренебрежително-ироничните *седесарче, седесарлък*,

² Такива случаи в областта на терминологията са коментирани от М. Попова (Попова 2011).

седесарицина, седесариат, седесарствац), докато за самите членове на партията тя е неутрална или изразяваща позитивни конотации (срв. *Аз съм сигурен, че когато дойде време да си отида от този свят, аз ще си отида като седесар, каза още Петър Стоянов*. Демокрация, 2002, бр. 127).

По отношение на средствата за изразяване на оценъчното съдържание новата емотивна лексика се разделя в две групи:

1. Единици, при които емотивността намира формално изражение. Маркери за тази категория са преди всичко някои суфикси за изразяване на отрицателна оценъчност като сравнително продуктивния *-щина* (*маргиналищина, талибанищина, олигарщина, ченгесарищина* и пр.), по-слабо продуктивния *-ак* (*мултак, шестак*). Като официално средство за експлициране на негативна оценъчност в изследвания материал е отбелязан суфиксоидът *-оид*.

Като единици с формално експлицирана емотивност може да се разглеждат и някои други словообразователни неологизми – например тези, произведени чрез похвати на ненормативно словообразуване и езикова игра като блендинг (*модераст* от *моде(ратор)* и (*педераст*), съчетаване на стилистично дисхармонични или смислово несъвместими словообразователни елементи (*бандитокрация, мутробарок, бананизация, сапуниада, маймуница*), паронимна атракция (*ламя* от *ламер*).

2. Единици, при които емотивността не е експлицирана формално. Тук се отнасят останалите словообразователни неологизми, заемките от други езици и най-вече – многобройните метафори.

Проведените наблюдения показват, че в съвременния период в българския език активно навлизат нови думи и съчетания с аксиологично съдържание, като преобладаващо място заемат единиците с отрицателна оценъчност. Това потвърждава нееднократно отбелязаното в научната литература (например от А. Вежбица, Е. М. Волф, О. П. Ермакова, Г. Н. Скляревска, Л. Г. Смирнова и др.) наличие на оценъчна асиметрия в езика в полза на пейоративността.

Чрез разглеждания кръг неологична лексика се концептуализират актуални (макар и не непременно нови) за социума явления от действителността като корупция, незаконно забогатяване, злоупотреба с политическа власт, престъпност, проституция, наркомания и пр., като същевременно се дава и съответна (по правило – отрицателна) обществена оценка на тези явления. Това е свидетелство за социалната ангажираност на номинатора и подкрепя наблюдението, че като резултат от лингвокреативна дейност неологизмите са носители не само на познавателен, но и на значителен емотивен потенциал.

Литература

- Арутюнова 1988: Арутюнова, Н. Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт. Москва. 339 с.
 Вендина 1997: Вендина, Т. И. Семантика оценки и ее манифестация средствами словообразования. – *Славяноведение*, № 4, стр. 41–42.
 Волф 1986: Вольф, Е. М. Оценочное значение и соотношение признаков „хорошо“ / „плохо“. – *Вопросы языкознания*, № 5, стр. 98–106.
 Волф 2009: Вольф, Е. М. *Функциональная семантика оценки*. 4-е изд. Москва. 262 с.
 Ивин 1970: Ивин, А. А. *Основания логики оценок*. Москва. 230 с.
 Касянова 2007: Касянова, Л. Ю. Коннотативно-прагматическое содержание неологизма. – В: *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. Общественные и гуманитарные науки*, № 7, стр. 36–49.
 Пернишка 2005: Пернишка, Е. Съвременни явления и отношения в огледалото на българския език. – В: *Езиковедски приноси в чест на чл.-кор. проф. Михаил Виденов*. Велико Търново, стр. 541–551.
 Пернишка 2006: Пернишка, Е. Времето в нас, в езика и в лингвистиката. – *Списание на БАН*, № 5, стр. 10–19.
 Пернишка 2010: Пернишка, Е. Новата лексика в българския език – огледало на съвременния обществен живот. – *Български език и литература*, № 2, стр. 3–15.

- Попова 2011: Попова, М. Социални конотации на термина. – В: *Езикът и социалният опит. Проблеми на социолингвистиката*. Т. X. Велико Търново, стр. 46–51.
- Шаховски 1994: Шаховский, В. И. Типы значений эмотивной лексики. – *Вопросы языкознания*, № 1, стр. 20–25.